

УДК 343.34

Дмитро Дорохін,*аспірант Інституту права імені князя Володимира Великого
Міжрегіональної академії управління персоналом*

ОСОБЛИВОСТІ ЗАГАЛЬНОСОЦІАЛЬНИХ ЗАХОДІВ ЗАПОБІГАННЯ РЕЛІГІЙНОМУ ЕКСТРЕМІЗМУ

У статті розглядаються Особливості загально-соціальних заходів запобігання релігійному екстремізму, наголошується на необхідності усунення причин і умов поширення екстремізму на сучасному етапі суспільного розвитку, а також запропоновано комплекс заходів щодо протидії екстремістським проявам в Україні.

Ключові слова: релігійний екстремізм, екстремістська діяльність, іслам, заходи, запобігання.

Постановка проблеми та її актуальність. Успішна боротьба з релігійним екстремізмом передбачає не лише розробку теоретичної концепції екстремізму, не лише дослідження конкретних причин конкретного різновиду релігійного екстремізму, а й наявність відповідної юридичної бази, відповідного законодавства та конкретної державної програми боротьби з цим явищем, у якій буде вирішено питання всебічного забезпечення та конкретні заходи такої боротьби. Ефективна боротьба з екстремізмом передбачає комплекс заходів, спрямованих на усунення соціальних причин, що породжують екстремізм. Самі по собі волевиявлення влади щодо вирішення питань релігії, заходи насильства і примусу, репресій проти окремих екстремістів, якими б послідовними і жорстокими вони не були, не приведуть до лікування суспільства від екстремізму, якщо залишать недоторканими його глибинні корені. Очевидно, ці заходи приведуть лише до відповідної ескалації екстремізму та ситуація увійде в стадію резонансу, що загрожує загально-соціальними або загально-цивілізаційними катаклізмами, загостренням криміногенної ситуації.

Протидія проявам релігійного екстремізму вимагає наявності комплексу ефективних і своєчасних заходів, які виступають бар'єром на шляху поширення цього негативного соціального явища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичну основу дослідження становлять праці вітчизняних науковців, фахівців, що досліджують питання у сфері етнотериторіальних конфліктів, радикалізації, проявів екстремізму та тероризму: В.Ф. Антипенка, Ю.В. Ахромеева, В.В. Крутова, М.І. Безбородов, І.Б. Березовського, І.М. Білоус, О.О. Ігнатова, В.І. Євстигнєєва, М.Г. Капітоненка, О.І. Козаченко, О.В. Коростельова, В.А. Манжолі, О.М. Сидоренко, Г.М. Перепелиці, Є.В. Федосов та інших. Разом із тим мало-

дослідженою та актуальною залишається проблема запобігання та профілактики релігійного екстремізму.

Метою статті є аналіз особливостей загально-соціального запобігання релігійному екстремізму, причин і умов поширення екстремізму на сучасному етапі суспільного розвитку.

Виклад основного матеріалу. У системі протидії релігійному екстремізму не можна допустити зниження значущості попереджувальних заходів. Попередження екстремістських проявів повинно стати одним з основних напрямів державної політики, що зумовлює необхідність підвищення ролі профілактичної діяльності, зміну ставлення держави до неї. Без впливу на злочинні прояви потенційних суб'єктів екстремістської діяльності, причини насильницьких посягань неможливо усунути соціальну базу цих посягань, досягти успіху в протидії їм. Тому ми вважаємо, що профілактика релігійного екстремізму повинна зайняти особливе місце серед важливих завдань держави.

Перш ніж перейти до дослідження даних аспектів, уточнимо, що терміни «попередження», «профілактика», «превенція» будуть використовуватися нами як рівнозначні і взаємозамінні. Таке становище насамперед обґрунтовано етимологічною схожістю вищеназваних термінів, звідси і поширеність зазначеного підходу в сучасній кримінології та нормотворчості.

О.М. Джужа під попередженням кримінальних правопорушень розуміє систему соціальних і правових заходів, спрямованих на усунення причин та умов скоєння кримінальних правопорушень, якій належить провідна роль у запобіганні та ліквідації злочинності [2, с. 119].

На наш погляд, посилення профілактичної практики щодо релігійного екстремізму

є важливим також з тієї причини, що деякі групи поки що не реалізували свої радикальні прагнення, але в їхній ідеології закладені принципи нетерпимості до людей інших конфесій чи містяться прямі заклики до радикальних дій.

Аналіз основних соціально-економічних, ідеологічних, геополітичних, правових причин релігійного екстремізму показує, що нині ще рано говорити про його відсутність. У протидії релігійному екстремізму повинні використовуватися зусилля всіх державних інститутів, можливості громадських об'єднань і координація всіх здорових сил суспільства, зацікавлених у вирішенні цієї вельми актуальної проблеми. При цьому слід займати обережну, виважену позицію. Необхідна і систематична, поетапна, індивідуальна робота.

У здійсненні профілактичних заходів протидії екстремізму в релігійній сфері слід враховувати місцеві особливості. До них можна віднести: рівень релігійності населення, його прихильність до тих чи інших релігійних вірувань і організацій; вплив екстремістських, релігійних формувань; кількість мечетей, церковних парафій і їх відвідуваність; можливості зареєстрованих у регіоні й інших позитивних релігійних організацій.

Усі профілактичні заходи повинні здійснюватися комплексно, поряд із заходами загально-соціального характеру, здійснюваними державними органами, посадовими особами, громадськими та іншими недержавними організаціями, установами та їх представництвами [5, с. 65]. Звісно ж, діяльність зі здійснення загально-соціальної профілактики релігійного екстремізму повинна бути спрямована на:

- соціальний захист найбільш вразливих груп населення;
- індексацію доходів населення;
- контроль за зайнятістю населення;
- працевлаштування та допомогу безробітним;
- подальше духовне збагачення людей;
- підвищення рівня освіченості і культури населення та інтелектуального потенціалу і т. д.

З точки зору профілактики виникнення і розвитку релігійного екстремізму велике значення має вирішення економічних проблем країни, усунення таких деформацій соціальної сфери, як низькі розміри заробітної плати, пенсій, допомог. Н.В. Степанов справедливо зазначає, що в плані протидії екстремізму і пов'язаним із ним злочинам «заходи з оздоровлення економіки, підвищення зайнятості, трудової активності та підвищення життєвого рівня і т. д. не тільки

прямо і безпосередньо підривають економічне коріння цих соціально негативних явищ (що саме по собі дуже важливо), але і сприяють усуненню (блокуванню, нейтралізації) інших (чи не економічних) детермінантів протиправної поведінки – ідеологічних, соціально-психологічних, організаційно-управлінських – і інших причин і умов правопорушень» [10, с. 143].

Важливо підкреслити, що в усуненні причин і умов, що сприяють поширенню релігійного екстремізму, величезну роль відіграють заходи, пов'язані з підвищенням рівня матеріального добробуту життя населення. На думку узбецького вченого, доктора історичних наук, професора Ф. Исхакова, велику роботу повинні вести політичне керівництво, органи влади перш за все за рішенням проблем безробіття, покращення вкрай тяжкого матеріального становища населення в містах та в селі. Адже це і є соціальна база для деструктивних сил. Якщо людина без роботи і не знає, чим завтра дітей годувати, тим більше, якщо він релігійно налаштований, то доручити йому поширення таких листівок (релігійного екстремістського характеру) за гроші не складно [12].

На думку Д.В. Новикова, блок соціально-економічних заходів протидії релігійному екстремізму включає в себе дії, спрямовані на підризок і ліквідацію економічної бази екстремістів, яка підтримується з-за кордону і з внутрішніх джерел. Реалізація цих заходів на практиці істотно обмежить фінансово-економічні можливості екстремістів і, відповідно, звужить їх соціальну базу [7, с. 74].

На розширеному засіданні Ради керівників Урядів держав-членів Шанхайської організації співпраці прем'єр-міністр Киргизької Республіки Ф.Ш. Кулов, зазначив: «Як відомо, одним з основних питань у діяльності Шанхайської організації співпраці є боротьба з тероризмом, екстремізмом і сепаратизмом. Моє глибоке переконання полягає в тому, що без реалізації зусиль у вирішенні соціально-економічних проблем, що створюють умови для поширення екстремістських ідей, успіхів у боротьбі з трьома силами зла досягти неможливо. Як видається, основні зусилля держав-членів ШОС повинні бути спрямовані на вироблення і втілення в життя заходів соціально-економічного характеру, спрямованих на подолання причинного комплексу явищ, що породжують нестабільність» [4].

Однак слід розуміти, що усунення проблем в економічній сфері, підвищення життєвого рівня населення не завжди є гарантією зникнення релігійного екстремізму. Справедливо зауважив професор О. Молдалієв:

«Ми деякою мірою перебуваємо в полоні стереотипу про те, що соціально-економічна ситуація в регіоні породжує екстремізм. Так, маргінали – соціальна база для екстремізму, бідність, злидні змушує безробітну молодь шукати вихід із проблемної ситуації. І деяка частина її вступає до лав "Хізб ут-Тахрір" [3].

У контексті сказаного, на нашу думку, необхідна стабілізація політичної системи держави. Не менш значуще виділення загальнопрофілактичних заходів у сфері політики:

- становлення і розвиток державності;
- зміцнення демократії;
- реформування та зміцнення усіх гілок влади;
- поліпшення міжрегіональних відносин;
- зближення інтересів народів, що населяють країну;
- вирішення проблем з одночасним збалансованим дотриманням інтересів усіх регіонів України;
- реалізація політичної волі протистояння соціально-негативних явищ і процесів в умовах багатопартійності.

Крім того, політичні заходи попередження служать вирішенню державними органами влади питань про розмежування повноважень і функцій між центральними, територіальними органами та органами місцевого самоврядування у сфері профілактики релігійного екстремізму.

Ефективність профілактичних заходів загально-соціального характеру може бути підвищена, якщо паралельно вдасться отримати підтримку традиційних релігійних організацій. Орієнтація на релігійні організації відкине екстремістські рухи від релігійної громади. Так, у серпні 2003 року Рада верховних мусульманських священнослужителів Саудівської Аравії видала «фатву», що засуджує тероризм. Це релігійно-правовий висновок спростовує уявлення про прийнятність джихаду, яке широко використовувалося ісламістськими екстремістами в різних країнах для виправдання своїх дій. Підірвні акції, подібні до вибухів і вбивств, кваліфікуються у «фатві» як «небезпечні злочини, що суперечать законам шаріату», а тих, хто видає теракти за священну війну, документ називає «неосвіченими людьми, що збилися з правильного шляху».

«Позитивний результат дало проведення роз'яснювальна діяльність богословів та інших релігійних діячів різних держав з подолання впливу партії «Хізб ут-Тахрір», – пише экс-голова держкомісії у справах релігії Киргизстану, професор О. Осмонов. – Наприклад: в Йорданії, де утворена партія «Хізб ут-Тахрір», а також у Лівії і Туреч-

чині, де були поширені ідеї даної партії, в результаті проведених роз'яснювальних робіт з боку релігійних діячів народ не став підтримувати ідеї цієї екстремістської партії. Нині в цих державах партія «Хізб ут-Тахрір» сама по собі зникла. Населення цих держав із часом усвідомило їхні амбітні цілі і видалило з товариства ідеї цієї партії» [8, с. 13].

На наш погляд, ведення серед населення роз'яснювальної роботи про діяльність традиційних конфесій і створення всебічної міжконфесійної системи толерантності та міжрелігійного діалогу повинні бути пріоритетним напрямом, необхідною умовою для зміцнення єдності культурних меншин та етносів різної національності та різного віросповідання. Це допоможе уникнути активізації та поширення релігійного екстремізму.

Включення традиційних конфесій у проведення профілактики екстремізму створює умови для взаємодії різних конфесій і підвищення їхнього освітнього рівня. Це дозволить ліквідувати той дефіцит богословської та правничої літератури, який нині компенсується надходженням творів зарубіжних авторів, у яких нерідко пропашуються екстремістські ідеї, перш за все ісламістів (аль-Ваххаба, аль-Маудуді, С.Кутб і багато інших) [7, с. 123].

Необхідно підкреслити, що підірвна література і видання тоталітарних сект, які містять прями або завуальовані заклики до насильницької зміни конституційного ладу, що породжують міжрелігійну і міжнаціональну ворожнечу, потрапляють у країну не тільки з-за кордону. Значна їх частина публікується безпосередньо всередині країни.

Необхідно відзначити, що політика войовничого атеїзму, заперечення за радянських часів і відсутність чіткої позиції держави щодо взаємодії з традиційними релігійними конфесіями та інститутами в перші роки демократичних реформ призвели до проникнення на територію нашої держави релігійно-екстремістських організацій.

У 2006 році Постановою Кабінету міністрів України від 8 листопада 2006 р. № 1575 «Про утворення Державного комітету України у справах національностей та релігій» було утворено Державний комітет України у справах національностей та релігій. Одним із основних завдань Комітету є формування державної політики в релігійній сфері, зміцнення взаєморозуміння і толерантності між різними релігіями [9].

Таким чином, держава повинна бути максимально відкритою по відношенню до традиційних релігійних об'єднань, і навпаки. У цій справі особливе місце займає Держав-

не агентство при Уряді Киргизької Республіки у справах релігій як спеціальний орган виконавчої влади, головним завданням якого є формування державної політики в релігійній сфері, зміцнення взаєморозуміння і толерантності між різними релігіями.

Не можна забувати і про роль релігії в становленні і розвитку духовності та культури країни. Необхідно більш активно використовувати можливості релігії, традиційних її течій у профілактиці правопорушень, у формуванні моральних засад у суспільстві. Як зазначив Л. Сюкіяйнен, проведення виваженої політики щодо ісламу дозволить державі «створити потужний ідейно-політичний інструмент протидії ісламському екстремізму і тероризму, перетворити іслам зі знаряддя ідейної мобілізації на боротьбу з владою в союзника держави, направити вістря ісламу проти екстремізму...» [11, с. 21].

Нині одним із напрямів діяльності державних органів у попередженні релігійного екстремізму повинна бути ідеологічна, виховна робота, спрямована на втілення в життя ідей інтернаціоналізму і патріотизму, роз'яснення згубного впливу релігійного екстремізму на життя суспільства. Як відзначає В.Н. Арестов, однією із ключових у виховній роботі є ще одна важлива функція – формування громадської думки про діяльність і особистості релігійних екстремістів та ставлення громадськості до релігійного екстремізму загалом [1, с. 89]. З цієї метою слід організовувати виступи в ЗМІ духовенства, представників інтелігенції, ветеранів, проводити засідання «круглих столів» на державних і місцевих телевізійних студіях. Необхідно проводити зібрання жителів, зборів у трудових колективах, приймати звернення, які засуджують нахабне втручання у внутрішні справи держави міжнародних екстремістів, терористів.

Ефективною стратегією профілактики релігійного екстремізму є всебічна пропаганда серед населення культурного та конфесійного різноманіття і єдності жителів країни, історії та наслідків релігійної нетерпимості, геноциду та інших злочинів, породжених релігійним екстремізмом.

Так, А. Хвиля-Олінтер відзначає ряд факторів, що ускладнюють ефективну протидію релігійному екстремізму, а саме:

- брак освічених і незалежних релігійних ісламських діячів, здатних вести освітню роботу серед широких верств населення на основі глибоких наукових знань;

- відсутність релігійних вчених – богословів, філософів, здатних вміло трактувати різні течії в ісламі і глибоко переконувати віруючих;

- відсутність наукової бази для підготовки кваліфікованих духовних діячів і проповідників на місцях;

- участь у релігійному житті численних зарубіжних ісламських організацій і окремих місіонерів, що справляють істотний вплив на формування релігійної свідомості;

- істотної фінансової допомоги, що отримується фундаменталістами з мусульманських країн, що відкриває їм широкі можливості в реалізації своєї програми;

- роз'єднаність мусульман-традиціоналістів за національною ознакою [13, с. 14].

Висловлюючи свою згоду з цією думкою, відзначимо, що ці та інші проблеми релігійного екстремізму не можуть бути вирішені без вжиття заходів щодо підвищення освітнього рівня населення взагалі і з вивчення релігії, її історії культури, традиції зокрема. Важливо роз'яснити широким масам, що екстремістська ідеологія не має нічого спільного зі справжніми релігійними віровченнями й ідеалами віруючих. Подібні роз'яснення треба вести ще зі школи. Однак нерідко висловлюються думки про те, що навчання школярів релігії в загальноосвітній системі суперечить нормам конституції, а точніше, принципу відділення релігії від держави.

Тут необхідно розрізнити два поняття, пов'язані з вивченням релігії в освітній школі: «релігійна освіта» та «релігієзнавча освіта». Якщо релігійна освіта включає в себе спеціальну підготовку на основі світоглядного релігійного вчення, то загальною методологічною основою релігієзнавчої освіти декларуються науковість (об'єктивність) і світоглядна неупередженість, що є головною відмінністю від релігійної освіти. У викладі відомостей про релігію і релігійні об'єднання релігієзнавча освіта спирається виключно на принципи науковості і не має на меті виховання в учнів певного ставлення до релігії (в цілому і до будь-якої конкретної конфесії) [6, с. 165].

На нашу думку, викладання релігії в школах повинно виховувати міжконфесійну толерантність. Вивчення історичних та культурних основ провідних світових релігій у системі освіти має формувати в учнів уявлення про релігію як про соціокультурний феномен, найважливіший складник світової культури. Вивчення релігії в школах покликане служити профілактиці релігійного і міжнаціонального екстремізму, фанатизму, ксенофобії, сприяти усвідомленому вибору світогляду на основі знань і розуміння ціннісних систем і етичних практик провідних світових релігій.

Однак з урахуванням складності, специфічності цього питання підійти до нього слід

з особливою акуратністю, щоб поставлена мета не привела до протилежного результату, коли неправильно поданий предмет тільки збільшить градус напруженості в міжконфесійних відносинах.

Висновки

У контексті загально-соціальної профілактики релігійного екстремізму видається доцільним провести роботу з виявлення та викриття фактів схвалення екстремістської діяльності. Як показує практика, навіть незначне визнання екстремістів підсилює їхній вплив на населення, впливає на зростання їхньої популярності.

Нейтральне ставлення до екстремізму – не надавати йому належного значення або ж не сприймати його як негативне, що знаходиться десь на «останніх рядах» суспільного життя, явище, що являє загрозу суспільству країни, призводить до того, що у суспільства може виникнути байдуже ставлення до проявів релігійного екстремізму. Міжнародний досвід протидії релігійному екстремізму та боротьби з тероризмом показує неприпустимість будь-яких поступок екстремістам. Екстремісти сприймають це як прояв слабкості влади і у відповідь можуть ще більше активізувати свої дії.

Таким чином, релігійний екстремізм, на наш погляд, може активізуватись через не досить глибоке усвідомлення органами вищої державної влади реальної загрози цього негативного явища для особистості, суспільства і держави, відсутності відповідної програми дій, використання старих підходів і навіть втрат колишніх позицій у сфері боротьби з

насильницькими антигромадськими і антиконституційними посяганнями.

Список використаних джерел:

1. Арестов В.Н. Релігійний екстремізм: зміст, причини і форми прояву, шляхи подолання. Харків: Вища школа, 1987. 149 с.
2. Джужа О.М. Стилий словник кримінологічних термінів : навчальний посібник. Київ : НАВСУ, 1999. 322 с.
3. Інтерв'ю з О. Молдалієвим Інформ. агентство КиргизІнфо. 21.07.2004.
4. Інформ. агентство КАБАР. 09.06.2005.
5. Кримінология и организация предупреждения преступлений : учебное пособие. Москва, 1999. С. 342.
6. Метлік І. В. Інтеграція знань про релігії в навчально-виховної діяльності світської школи : дис. ... д-ра пед. наук. Москва, 2005. 417 с.
7. Новиков Д.В. Етнорелігійний екстремізм на Північному Кавказі: методи протидії : дис. ... канд. юрид. наук. Ростов-на-Дону, 2002. С. 139.
8. Осмонов О. Про протидію релігійному екстремізму. Еркін Тоо. 2004. 3 грудня.
9. Про утворення Державного комітету України у справах національностей та релігій. URL : <https://www.kmu.gov.ua/ua/nras/54505323>
10. Степанов Н. В. Кримінологические проблемы противодействия преступлениям, связанным с политическим и религиозным экстремизмом : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Москва, 2003.
11. Сюкяйнен Л.Р. Чи зросте сила Росії з ісламом? Так. 2004. № 13. С. 36.
12. Фергана.Ру. Соб. інформ., 06.09.2004. Інформ. агентство «Новини Центральної Азії».
13. Хвиля-Олінтер А. Ваххабізм: вчора, сьогодні, завтра. Професіонал. 2000. № 6 (38). С. 28.

В статтє рассматриваются особенности общесоциальных мер предупреждения религиозного экстремизма, подчеркивается необходимость устранения причин и условий распространения экстремизма на современном этапе общественного развития, а также предложен комплекс мер по противодействию экстремистским проявлениям в Украине.

Ключевые слова: религиозный экстремизм, экстремистская деятельность, ислам, мероприятия, предотвращение.

The article deals with the features of general social measures for the prevention of religious extremism, emphasizes the need to eliminate the causes and conditions of the spread of extremism at the present stage of social development, as well as a set of measures to counteract extremist manifestations in Ukraine.

Key words: religious extremism, extremist activity, Islam, measures, prevention.